

18 Podľa Foucaulta (2000) je bio-politikou každá politika štátu, ktorou štát vykonáva moc nad živými bytosťami. Melegh (2002) ďalej rozvádza Foucaultovu ideu bio-politiky a aplikuje ju pri analýze biopolitických diskurzov v Západnej a Východnej Európe v 20. storočí.

19 K prepojeniu materstva, propopulačného diskurzu a politiky v 70. rokoch viď aj Šalingová 2003a, b.

Mgr. Michaela Potančoková (1979) je výskumnou pracovníčkou Výskumného demografického centra v Bratislave a zároveň doktorandkou na Katedre demografie a geodemografie Univerzity Karlovej v Prahe, kde tiež získala magisterský titul v odbore demografia. Dlhodobo sa venuje problematike plodnosti, reprodukčného správania, reprodukčných stratégií slovenských žien ako aj aplikácii kvalitatívnych metód v demografii.

PATRIARCHÁT NA SOCIALISTICKÝ ZPŮSOB: K GENDEROVÉMU ŘÁDU STÁTNÍHO SOCIALISMU /

IVAN VODOCHODSKÝ

V následujícím textu mi nejde o to zkoumat povahu genderového uspořádání socialistické společnosti „z první ruky“, například prostřednictvím dobových článků z novin a časopisů, nebo oficiálních stranických usnesení a podobných dokumentů, s jakými pracují někteří jiní autoři (srovnej např. Fodor 2002b; Marody and Giza-Poleszczuk 2000; Oates-Indruchová 2002; Oates-Indruchová 2005).¹ Místo toho se snažím o analýzu sociologického uvažování o tomto fenoménu s využitím toho, co o něm již bylo napsáno.² Z toho chci vyjít při formulování některých dílčích teoretických východisek ohledně povahy mužství a postavení mužů v socialistické společnosti. Z řady nashromážděných faktů a jejich interpretací, tak jak jsou v odborné sociologické literatuře na různých místech rozprostřeny, je možné poskládat poměrně ucelený příběh povahy a vývoje sociální organizace rodu v období socialismu. Je to zároveň jediná možná cesta, jak se alespoň přiblížit k systematickému zmapování dosavadního stavu bádání na téma gender a socialismus. Dosud totiž neexistuje žádný ucelený text, který by se tomuto problému věnoval. Různé výklady jsou spíše útržkovité a s relativně málo vzájemnými odkazy rozptýlené v pracích, jejichž hlavním předmětem je zpravidla něco jiného. Nejčastěji přinášejí vysvětlení slabých předpokladů pro vznik feministického hnutí ve střední a východní Evropě (viz např. Einhorn, Sever 2003; Havelková 1993b; Wagnerová 1995; Šiklová 1997 a další) nebo analýzy postavení žen v současných postkomunistických společnostech (Fodor 1997; Fodor 2002a; Fodor 2006; Gal and Kligman 2000 a další).

V rámci těchto dominantních témat se, zpravidla jako součást argumentace, objevují právě zobecňující výklady genderových uspořádání socialistických společností. Snažil jsem se v rámci těchto výkladů, které se mi podařilo shromáždit, o dosažení teoretické saturace, to znamená toho, aby nezůstala stranou žádná teorie nebo interpretace, která by mohla přinést nějaký nový, dosud neznámý pohled na gender a socialismus v porovnání s těmi, které už byly v mém souboru obsaženy.

Ve výzkumu, jehož je tento text součástí, se snažím porozumět tomu, jak je genderové uspořádání socialistické společnosti konstruováno těmi, kdo jej prožili takřikajíc „na vlastní kůži“. Sociologické rekonstrukce genderového uspořádání socialismu stavím analyticky na stejnou úroveň jako osobní životopisná vyprávění o této době, která analyzuji v jiné části výzkumu. Zabývání se státním socialismem má samozřejmě u většiny autorek a autorů, mne nevyjímaje, zjevné autobiografické motivy a rysy.

Někteří rodilí autoři považují své osobní a historické zkušenosti pro teoretické porozumění socialistické společnosti dokonce za nepostradatelné a jejich absenci označují za problematickou. Socioložka Hana Havelková upozorňuje, že nahrazení chybějící historické zkušenosti zažitými feministickými teoretickými koncepty může vést k příliš povrchní aplikaci těchto konceptů na jedné straně a ke ztrátě víry ve vlastní zkušenosti na straně druhé (Havelková 1993b: 65). Autoři z vnějšku, jejichž některé texty jsou zde rovněž předmětem analýzy, však často mívají také osobní vazby právě ke středoevropskému a východoevropskému prostředí nebo zkušenosti a jazykové znalosti získané dlouhodobým pobytem v některé ze zemí tohoto regionu.³ V této své analýze cíleně přikládám popisům osobních zkušeností autorek a autorů stejnou váhu jako na první pohled „metodologicky čistším“ interpretacím empirických dat a dobových dokumentů.⁴

O jaký konkrétní druh textů svou rekonstrukci příběhu genderového uspořádání socialistické společnosti opírám? Jedná se sjedinou výjimkou o práce, které vznikly až po roce 1989 a jejichž součástí je tedy retrospektivní analytický pohled na socialistickou společnost jako celek v kontextu řešení některého tématu současných genderových studií. Z českých autorek jsou ve výběru zastoupeny práce socioložek Hany Havelkové, Jiřiny Šiklové a Aleny Wagnerové, které se problematice genderu v období socialismu opakovaně věnovaly. Jako cenný doplněk jejich analýz se ukázaly novější texty zahraničních autorek řešících podobné otázky, jmenovitě socioložek Barbary Einhorn, Évy Fodor, Susan Gal, Gail Kligman a Peggy Watson a antropoložky Katheri-

ne Verdery, a to i přesto, že se zabývaly vzájemně odlišnými zeměmi bývalé socialistické střední a východní Evropy. Zdánlivě nelogicky je v mém výběru přítomen také jeden muž, konkrétně český sociolog Ivo Možný. Tento autor, ačkoli se v současnosti prezentuje jako konzervativní sociolog rodiny a kritik feminismu (srovnej zejména Možný 1999: 51–58), napsal v 80. a 90. letech genderově senzitivní texty, ve kterých se zabýval rodovým uspořádáním socialistické společnosti. Také se patrně jako jediný velmi intenzivně věnoval tématu postavení mužů v socialistické rodině (Možný 1983; Možný 1990).

Důležitou charakteristikou většiny zde použitých textů, včetně těch od českých autorek, je to, že byly publikovány v angličtině. Očividně tudíž nejsou primárně určeny pro publikum ze zemí, o jejichž historii a současnosti se v nich vypovídá. Obsahují také velmi výrazný explanační a legitimizační prvek, což z nich činí dost specifický žánr. Je v nich vysvětlována řada věcí, které jsou rodilým čtenářům důvěrně známé, a zároveň jsou některé z těchto skutečností obhajovány jako legitimní pro daný historický a geografický kontext. Zjevným smyslem tohoto počínání je překonávání „bariér mezi Východem a Západem“, v užším významu pak myšlenkové propasti mezi „ženami z Východu“ a západním odborným publikem, včetně západních feministek.

Hana Havelková vysvětluje na základě vlastní zkušenosti okolnosti a motivy vzniku takových textů následovně:

„Podporovány zájmem projevovaným ze Západu, a odrazovány jeho absencí doma, ženské teoretičky v sociálních vědách artikuluji svůj zájem o zobecnění zkušeností československých žen pro své západní kolegyně. První pokusy o obecnější diagnózy tedy vznikají z dialogu se západním feminismem – který má svá úskalí a který může i nemusí být přenosný.“ (Havelková 1993b: 65).

Autorka se zde zmiňuje o chybějícím zájmu domácího publika. Ovšem s tím, jak se doba socialismu postupně vzdaluje, získává explanační a legitimizační charakter textů psaných pro západní publikum pro českého čtenáře nový smysl jako spojnice mezi minulostí a současností. Stále větší část dnešních tuzemských čtenářů, kteří se zajímají o život v éře socialismu, je totiž v podobné pozici, v jaké byli na začátku 90. let čtenářky a čtenáři ze Západu. Chybí jim takové vlastní vzpomínky a zkušenosti, s nimiž by mohli popisované skutečnosti konfrontovat.⁵

Patriarchát ano, či ne?

Otázkou, kterou si kladu v následujícím textu, je to, jak je v polistopadové sociologické literatuře zachyceno uspořádání předlistopadové socialistické společnosti na základě rodu. Genderové uspořádání společnosti bývá v obecné teoretické rovině označováno různě. Například feministická historička Gerda Lerner hovoří – s odkazem na pojem zavedený antropoložkou Gayle Rubin – o „systému pohlaví-rodu“ (*sex-gender system*). Ten definuje jako „institucionalizovaný

systém, který rozděluje zdroje, vlastnictví a privilegia osobám na základě kulturně definovaných genderových rolí“ (Lerner 1986: 238). Sociolog Robert Connell (1987) zase razí pro popis organizace společnosti na základě genderových vztahů pojem „genderový řád“ (*gender order*). Vymezuje ho jako „historicky konstruovaný vzorec mocenských vztahů mezi muži a ženami a definice ženství a mužství“ platné pro celou společnost⁶ (Connell 1987: 99).

Nejběžnějším označením pro geograficky i historicky nejrozšířenější genderové uspořádání společnosti, a to zejména mezi feministickými autorkami, je, jak konstatuje také Lerner, pojem *patriarchát*. Je si ale současně vědoma problematičnosti tohoto pojmu, a proto navrhuje rozlišovat dva jeho významy. Patriarchát v tradičním úzkém slova smyslu, který, jak upozorňuje Lerner, ne vždy mívají feministky na mysli, bývá chápán jako „systém založený na řeckém a římském právu, v němž má mužská hlava rodiny absolutní právní a ekonomickou moc nad na ní závislými ženskými a mužskými členy rodiny“, tedy systém, který skončil v 19. století, když byla ženám (zejména těm vdáným) zaručena občanská práva (Lerner 1986: 239). Ovšem Lerner upozorňuje na spornost této definice – patriarchát je systémem mnohem starším, lze ho doložit již dříve než v období klasické antiky, a také nelze jednoduše říct, že v 19. století skončil, spíše, že na sebe vzal jiné podoby. Patriarchát v širší definici znamená podle Lerner „projev a institucionalizaci mužské nadvlády nad ženami a dětmi v rodině a rozšíření mužské dominance nad ženami ve společnosti obecně“ (Lerner 1986: 239). To znamená, jak autorka dále upřesňuje, že muži jsou držiteli moci ve všech důležitých institucích společnosti a ženy jsou zbaveny přístupu k této moci. Podle Lerner to ale neznamená, že by ženy byly zcela bezmocné a bez všech práv, vlivu a zdrojů.

Právě kolem otázky, zda lze genderové uspořádání socialistické společnosti označit jako patriarchát, probíhala v 90. letech podstatná část sociologické debaty o povaze tohoto uspořádání (viz Havelková 1993a,b; Wagnerová 1995; Wagnerová 1999; Šiklová 1993; Šiklová 1997). Část této diskuse byla vyprovokována právě snahami o aplikaci příliš úzké definice patriarchátu na (nejen) socialistickou společnost některými západními feministkami, na jejichž odmítnutí se všechny uvedené autorky víceméně shodly (srovnej např. Wagnerová 1995: 78).

Otázka by tedy měla znít nejenom, zda byla či nebyla společnost státního socialismu patriarchátem, ale také, o jakém patriarchátu je řeč, co tímto pojmem rozumíme. Ačkoli se české autorky od pojmu patriarchát většinou distancují, charakteristiky, kterými popisují genderové uspořádání státně-socialistické společnosti, rysy druhé, širší definice patriarchátu podle Lerner jako společnosti s výraznou nadvládou mužů přesto, zdá se, naplňují. Kategorie jako „vláda mužů“ či „nadvláda mužů“, „společnost mužů“ nebo „mužská hegemonie“ a podobné, které se v textech o společnoscích státního socialismu objevují, lze chápat také jako součást zmíněné širší definice patriarchátu. Nejsem v tomto ohledu zdaleka jediný (srovnej např. Fodor 2002b; Možný

1990; Verdery 1994; Watson 1992), komu se jeví širší chápání patriarchy pro porozumění fungování *systému* genderových vztahů v socialismu jako užitečné.

Genderový řád státního socialismu

V této části textu se budu věnovat tomu, jak jsou celkově charakterizovány společnosti státního socialismu z hlediska uspořádání genderových vztahů. Zaměřím se jednak na výčet hlavních charakteristik těchto systémů, dále na popis postavení žen a mužů v nich a také na popis vývoje, kterým genderové režimy postupně procházely.

Emancipace žen na socialistický způsob: nedokončený projekt

Ve výkladech genderového uspořádání režimů státního socialismu obvykle největší prostor zaujímají popisy postavení žen a jeho postupných proměn. Jednou z jejich klíčových kategorií je „emancipace“. Ta je chápána někdy jako pozitivní proces společenského osamostatňování žen, jindy je míněna spíše ironicky. Například Šiklová mluví otevřeně o „[s]ocialistické ‚pseudo-emancipaci‘“ (Šiklová 1993: 75).

Vývoj postavení žen v socialismu je zpravidla rozdělován do dvou přibližně stejně dlouhých etap (50. a 60. léta, 70. a 80. léta), přičemž emancipační fáze je situována spíše do té první z nich. Hlavním hybatelem této změny byl masový, shora nadiktovaný nástup žen do placeného zaměstnání po roce 1948. Většina autorek se shoduje na tom, že za tímto krokem stály především úzké ekonomické zájmy nových poválečných režimů. Zároveň ale přiznávají jistou roli také tehdejší marx-leninské ideologii, ve které byla určitá forma emancipace žen obsažena. Susan Gal a Gail Kligman ji popisují takto:

„Ve většině komunistických států střední a východní Evropy byly ženy na začátku definovány primárně jako pracující, což byla dramatická revize předválečných představ. Byla to součást širších snah o homogenizaci a vyrovnávání populace, které měly za cíl odstranit všechny sociální rozdíly, včetně genderových, ve snaze vytvořit „nového socialistického člověka.“ (Gal and Kligman 2000: 47).

Dvojsečnost socialistického modelu emancipace – na jedné straně ekonomické zájmy státu, na druhé snaha o zrovnoprávnění pohlaví – popisuje také Ivo Možný:

„Ženám byla jejich pracovní mobilisace předložena jako dosažení rovnosti, jako cesta jejich emancipace: rovná šance na zaměstnání a rozsáhlý, energicky realizovaný program na osvobození ženy od handicapu mateřství výstavbou sítě školek a jeslí, jež přijímaly dítě od tří měsíců (kdy tehdy končila mateřská dovolená) a nabízely i celotýdenní péči, to bylo něco, o čem jejich vrstevnice, pokud hájily egalitární princip v západních společnostech, začínaly teprve snít.“ (Možný 1999: 154).

Jaké hlavní změny, které socialistická rovnostářská politika a její klíčový projev, zákonné právo na práci a povinnost

pracovat pro muže i pro ženy, ženám přinesla, nebo jaké jsou uváděny? Z rapidního nárůstu podílu ekonomicky aktivních žen vyplynulo, že se ženy stávaly více ekonomicky i sociálně a psychologicky nezávislými na mužích, v podstatě schopnými samy uživit sebe a svoji rodinu. Zároveň se také zvyšovala jejich vzdělanostní a kvalifikační úroveň. Havelková připomíná, že ženy v 50. letech nastupovaly nejen do zaměstnání, ale v mnohem větší míře také do škol, kde si doplňovaly a zvyšovaly vzdělání (srovnej Havelková 1993a: 91). Autorky zdůrazňují, že se ženy v období socialismu stávaly nezávislejšími, samostatnějšími a sebejistějšími. Nový systém jim velmi záhy umožnil také získat větší vládu nad vlastním tělem a ulevil jim od „reprodukčních povinností“ tím, že učinil snáze dostupnými interrupce a antikoncepci.⁷ Také ženám usnadnil rozvázání manželství a pokusil se ulehčit jim i od rutinních prací v domácnosti jejich převzetím na vlastní bedra.⁸

Většina autorů i autorek se však shoduje na tom, že se v rámci socialistické emancipace nepodařilo dosáhnout proměny tradičního způsobu fungování domácností, v nichž naprostou většinu povinností a úkolů i nadále zastávaly ženy.

Výsledkem bylo to, že vedle větší samostatnosti a sebevědomí si s sebou ženy trvale nesly také fyzické a psychické vypětí, únavu a stres z „dvojího břemene“ placeného zaměstnání a domácích prací. Jiřina Šiklová, charakterizuje tuto situaci následovně:

„V době socialismu přinejmenším dvě generace žen viděly, že je nemožné zvládnout paralelní role – to znamená udržovat domácnost a být zaměstnané – což mělo vliv na pocit viny a trvalou frustraci, protože nebyly schopné zvládat ani jednu práci k svojí spokojenosti (...). Jesle a školky byly k dispozici, ale jiné služby pro domácnost, včetně dopravy do zaměstnání, fungovaly neuspokojivě a ženy snažící se zvládnout obě role nedosahovaly v zaměstnání stejných výsledků jako muži.“ (Šiklová 1997: 267).

Také rozdíly v příjmech mužů a žen a genderová segregace v zaměstnání, ať už z hlediska přístupu k řídicím pozicím, nebo celkové skladby profesí, zůstávaly zachovány. Totéž platilo i ve sféře moci, v politice a v „managementu“ socialistických podniků, kde byly ženy celkově méně zastoupené a zastávaly nižší pozice. Éva Fodor mluví o tom, že ženám byly v socialistické společnosti přisuzovány profese a funkce, které byly nejen odlišné od těch mužských, ale také podřadné (Fodor 2002a: 258). Analyzovala zápisy z jednání ústředního výboru Komunistické strany Maďarska a došla k závěru, že méněcennost ženy jako „komunistického subjektu“ byla, stejně jako v případě méněcenného statusu ženy coby „racionálního individua“ v ideologii liberálního kapitalismu, odvozována od jejich reprodukčních povinností.⁹ Fodor říká doslova:

„Přestože byl na povrchu bezgenderový, měl ideální komunistický subjekt znatelně maskulinní vlastnosti a ženy nemohly nikdy zcela splnit požadavky na něj. Konkrétně, kvůli svým reprodukčním povinnostem, které zůstaly

tvůrci socialistické sociální politiky nezpochybněny, ženy nikdy nemohly být vnímány jako stejně spolehlivé a oddané věci komunismu jako muži. Proto jejich vynucená účast ve světě práce a politiky mohla být pouze segregovaná a podřadná.“ (Fodor 2002a: 241).

Podle Fodor ale, na rozdíl od patriarchální ideologie liberálního kapitalismu, v rámci níž je ženský méněcenný politický status chápán jako biologicky daný, a tudíž neměnný, definovali ho komunističtí ideologové jako sociálně konstruovaný, a tudíž v budoucnu změnitelný, zejména prostřednictvím vzdělávání a politických kampaní (Fodor 2002a: 243). V jiném svém textu, kde se věnuje hodnocení úspěšnosti státně socialistického emancipačního projektu srovnáváním údajů o přístupu žen k řídicím pozicím v socialistickém Maďarsku a kapitalistickém Rakousku (Fodor 2004), dochází autorka ke zjištění, že

„...mechanismy mužské nadvlády se v obou dvou společnostech (...) lišily: v Maďarsku byla exkluze žen primárně uskutečňována politickými prostředky, skrze jejich vyloučení z politického členství, zatímco v Rakousku kulturními a ekonomickými procesy.“ (Fodor 2004: 784).

V souvislosti s přetrvávajícími příjmovými rozdíly mezi muži a ženami (například Wagnerová 1995: 80 uvádí, že v Československu činila průměrná mzda žen 67 % průměrné mzdy mužů) nedošlo k úplnému, ale pouze k částečnému ekonomickému osamostatnění žen. Šiklová upozorňuje na to, že v socialistické společnosti vznikl stereotyp muže nikoli jako jediného, ale jako hlavního živitele rodiny (Šiklová 1993: 75). Je zřejmé, že se různé autorky doplňují v tom, že proces ženské emancipace, charakteristický zejména pro první polovinu období komunismu, se podařilo naplnit pouze z části. Vyzdvihují sice pokroky, kterých se podařilo na poli rovnoprávnosti žen v porovnání se západními společnostmi dosáhnout, přitom jsou si ale vědomy ambivalentních nebo přímo negativních dopadů, které tento nedokončený projekt měl.

Proměna veřejné a soukromé sféry

Pro popis genderového řádu v období takzvaného „reálného“ socialismu, jsou důležité změny, ke kterým začalo docházet zhruba od 60. let. V důsledku emancipace bylo dosaženo určitého zlepšení a upevnění statusu žen ve společnosti, ale od této doby se, z hlediska podílu žen na placené práci, úrovně vzdělání, podílu na moci a podobně, hovoří spíše o stagnaci (viz např. Havelková 1992; Šiklová 1993). Zároveň však komunističtí plánovači dospěli (alespoň tak je to popisováno) k přehodnocení a zmírnění některých svých představ ohledně mužské a ženské rovnosti, a to vlivem dvou okolností. Jednak toho, že se „zespolečňšťování“ funkcí, které v tradiční neemancipované domácnosti zastávala žena, ukázalo jako příliš nákladné, prakticky neproveditelné a veřejností nepříliš vítané, jednak toho, že v socialistických společnostech vystala reálná hrozba výrazného populačního poklesu. Proto

se od druhé poloviny 60. let hovoří více než o emancipaci žen o podpoře (v dnešní terminologii „pozitivní diskriminaci“) žen-matek (srovnej například Havelková 1993a: 94).

Zatímco pro interpretaci první, „budovatelské“ fáze socialismu byly klíčové kategorie „emancipace“ a „zrovno-právnování“ žen, při interpretaci druhé – „reálného socialismu“, byl zásadní popis proměny „veřejné a soukromé sféry“. Tomu se věnují detailně jak české, tak i zahraniční autorky. Mechanismy této proměny jsou vykládány různým způsobem. V řadě interpretací jsou zdůrazňovány její kořeny sahající až k počátkům budování socialismu. Havelková (Havelková 1993a) a Wagnerová (Wagnerová 1995) se vzájemně doplňují v rozboru toho, jak se v důsledku znárodnovacích opatření, vstupu žen do sféry placené práce při současném zachování jejich nezastupitelné role v domácnosti a faktické likvidace občanské společnosti její redukci na několik dobře kontrolovatelných, státem zřizovaných organizací, zcela proměnila váha veřejné i soukromé sféry v životě lidí. Dříve prestižní veřejná sféra zaměstnání, politické a občanské angažovanosti, která bývala hlavní doménou mužů, se náhle stala nezajímavou, nepříjemnou a mnohdy i nebezpečnou. Naopak soukromá sféra (někdy se hovoří o domácnosti, někdy o rodině), dříve vnímaná jako prostor pro rutinní a namáhavé „ženské práce“, se stala hlavním útočištěm před nástrahami okolního světa a místem pro ventilování skutečných pocitů a názorů. Nárůst významu soukromé sféry z pohledu řadových příslušníků socialistické společnosti popisuje Havelková takto:

„Protože se rodina stala poslední baštou svobody, přebírala mnohé funkce bývalé veřejné sféry. Rodinná výchova se stala extrémně důležitou. Morální a občanské vzdělávání záviselo pouze na učení se v rámci rodiny. Nedůležitost jednotlivce ve veřejné sféře přidávala rodině psychologicky na váze, protože to nyní bylo jediné místo, kde se mohla formovat lidská důstojnost. Ze stejného důvodu se rodina stala prostorem individuální tvořivosti, místem, kde mohl být člověk aktivní bez toho, aby jeho aktivity byly předepisovány státem. A konečně, rodina musela kompenzovat různé dysfunkce státní ekonomiky, nedostatek zboží, služeb atd.“ (Havelková 1993a: 92).

Podobně hovoří také Barbara Einhorn:

„Mnoho lidí vkládalo do rodiny význam jako do zdroje důstojnosti a kreativity ve společnosti charakterizované odcizenými pracovními procesy. Existovala tendence si ji idealizovat, skrze její konstruování coby harmonické kolektivity, stojící proti problémům a svárům při zvládání nedostatků každodenního života, jejíž členové sdílejí jednotu zájmů proti dotěrnému státu a přepolitizované veřejné sféře.“ (Einhorn 1994: 128).

Nejen Havelková a Einhorn, ale i jiné autorky (např. Verdery 1994) navíc zdůrazňují to, že se soukromá sféra rodiny stala s tichým souhlasem vládnoucích elit místem pro

uspokojování základních materiálních potřeb obyvatel, které se nedařilo v nedostatkových socialistických ekonomikách zabezpečit společensky.

To, že se změnila váha veřejné a soukromé sféry ve prospěch té druhé, mohlo znamenat pro ženy určitou satisfakci. Ženy se mohly cítit, navzdory svému „dvojímu břemenu“ a zjevné diskriminaci ve veřejné sféře, důležité právě proto, jak zvládaly svou roli v soukromí (srovnej Einhorn 1994: 128). Je otázkou, nakolik nárůst důležitosti ženských rolí znamenal také nárůst společenského ohodnocení žen. Autorky se většinou shodují na tom, že veřejné oceňování ženské práce bylo spíše formální záležitostí a že jinak zůstávala dál vnímaná tradičně jako méněcenná. Jinými slovy, ženy byly sice v soukromí ještě více nepostradatelné než dříve a samy se tak často vnímaly, ale na jejich reálné společenské postavení to nemělo zásadní vliv. Tato „pozitivní diskriminace“ žen z titulu jejich mateřství prostřednictvím politických opatření státu (například prodlužování mateřské dovolené, rozšiřování spektra sociálních dávek a podobně) také v praxi často znamenala reálnou diskriminaci jinde.

Udržitelnost rozporu mezi důležitostmi žen v soukromí a jejich podřadným postavením ve společnosti se dá vysvětlit, v souladu s tím, co tvrdí některé autorky, následující argumentací. Ženy si nebyly vědomy svého útisku jako něčeho specificky ženského, nepřikládaly mu „genderovaný“ význam, neobviňovaly z něj přímo muže, ani své vlastní, ani cizí. Na vině byl podle nich komunistický systém jako takový a jeho politika, která utlačovala je stejnou měrou jako muže. Něco jiného tvrdí pouze Možný (1990: 123–125), který rozlišuje dokonce dvě formy patriarchátu v socialistické společnosti, kterých si ženy byly vědomy. Hovoří na jedné straně o „strukturálním“ patriarchátu, v němž je podle žen za jejich „dvojí břemeno“ zodpovědný systém společnosti, a o „familiárním“ patriarchátu, v němž tuto zodpovědnost nese konkrétní muž v rodině – „ne dost chápatel, ne dost pomáhající, hrubý, tupý či zkrátka všeobecně neuvědomělý“ (Možný 1990: 124). Podle autora ženy v socialismu oscilovaly mezi těmito dvěma vysvětleními a ačkoli se nakonec přiklonily spíše ke strukturálnímu vysvětlení, výsledkem těchto obvinění byl slabý, znejistělý muž, který si mohl připadat hned dvakrát vinen – a to za obě dvě podoby patriarchátu.

Další variantu vysvětlení, proč ženy své nerovné postavení ve společnosti v zásadě akceptovaly a smířily se s ním, představuje následující výklad Havelkové:

„Domníváme se, že uvedená diskriminace je *sekundární* (stejně jako předpojatost vůči ženám, která je jen zdánlivou příčinou) a že je v jistém smyslu ženami „dobrovolně“ zvolená v důsledku jejich adaptace na deformovanou situaci v soukromé i veřejné sféře. Protože však samotná tato situace *nevznikla občanskou volbou*, byla i tato adaptace jen *quasi-volbou* a odtud i pramenem vnitřní nespokojenosti žen, jistého nerozumění sobě samým a jednou z hlubinných příčin nestability partnerských vztahů.“ (Havelková 1992: 89).

Za součást této interpretace genderového řádu socialismu, v níž se počítá s tím, že genderové rozdíly hrály v mocenském uspořádání společnosti druhotnou roli, je možné považovat také to, že více než nějaké soupeření nebo projevy diskriminace mezi muži a ženami jsou naopak zdůrazňovány projevy solidarity, vzájemné spolupráce a spojenectví. To je dokládáno jak obecnými tvrzeními, tak některými konkrétními příklady, kdy například muži na vedoucích pozicích tolerovali nebo dokonce kryli nižší pracovní výkon žen zapříčiněný například nutností ošetřovat nemocné děti (viz Šiklová 1997: 266). O jiném druhu solidarity v době socialismu píše také Havelková. Ta tvrdí, že některé ženy u svých manželů tolerovaly nebo dokonce podporovaly projevy „patriarchálních zvyků“, aby jim tak vynahrazovaly ponížení, kterého se jim každodenně dostávalo v zaměstnání a ve veřejné sféře jako takové (viz Havelková 1993b: 69).

Prostřednictvím takových atributů byl posilován obraz socialistické společnosti jako systému, který byl sice vnitřně rozdělen, ovšem dělicí čára vedla napříč genderovými kategoriemi. Nerozděloval svět mužů a svět žen, ale odděluoval ty, kteří vládou od těch, kteří jsou ovládaní. Zcela explicitně to formuluje Wagnerová:

„Vedla-li dělicí čára ve společnosti socialistické mezi vládnoucím stranickým aparátem a ostatní společností, pak ve společnosti kapitalistické mezi světem mužů a světem žen.“ (Wagnerová 1995: 83).

A co muži?

Pokud jsem v předchozí kapitole popsal na základě rozebraných textů soukromou sféru domácnosti a rodiny v „reálném socialismu“ jako doménu žen, dalo by se předpokládat, že veřejná sféra bude analogicky k situaci v kapitalistických společnostech popisována jako doména mužů. Názory autorek a autorů se ale v tomto ohledu liší. Na čem se v zásadě všichni shodují je to, že veřejná sféra se v porovnání s „předsocialistickým“ obdobím také výrazně proměnila. Nejlépe tuto proměnu vystihuje opět Havelková:

„Přestaly prakticky existovat veřejné zájmové, občanské a politické aktivity, veřejná sféra se prakticky kryla se sférou *pracovní*. Navíc stejně, jako neměla politická kariéra prestižní, ale jen mocenskou hodnotu, ztrácela postupně i pracovní kariéra, která byla prostředkem politického vydírání, svou *prestižní* hodnotu.“ (Havelková 1992: 88–89).

Havelková stejně jako další autorky poukazuje na to, že se proměna veřejné sféry dotkla nejvíce mužů. Zatímco ženy měly v socialismu možnost částečně vynucené „kva-zi volby“ a úniku prostřednictvím společensky očekávaného mateřství, muži mohli jen stěží uhnout před zmíněným politickým vydíráním, které se odehrávalo převážně v zaměstnání. Podle Havelkové spočívalo zejména ve vynucování politické činnosti pod hrozbou nejružnějšího postihu. Ženy sice měly podle Havelkové možnost se tomuto vydí-

rání vyhnout s poukazem na svoje rodinné povinnosti, to však zároveň výrazně limitovalo jejich šance na postup v zaměstnání a bylo zdrojem jejich segregace.

V souvislosti s popisem mechanismu moci v socialistické společnosti bývají role a vliv skutečných příslušníků mužského rodu popisovány různým způsobem. Na jednom pólu těchto popisů bývá líčení strany a státu jako aparátu, který nenese výrazně maskulinní mocenské rysy. Ačkoliv jsou jeho představiteli v naprosté většině muži¹⁰, faktická nerovnost žen toho není důsledkem, je spíše druhotná a nezáměrná. Moc mužů samotných je brána spíše s rezervou. Wagnerová v jednom svém textu píše:

„Vedoucí mocí v socialistickém státě sice byla matriarchálně-paternalisticky strukturovaná a organizovaná komunistická strana se svými funkcionáři jako novou formou otců. Tato strana a její funkcionáři měla sice ve svých rukou fakticky všechnu moc, neměla ale ve společnosti, až na některá krátká údobí (1968), autoritu a nepožívala ani žádné zvláštní vážnosti. Příklad funkcionáře, třeba okresního tajemníka strany, se sotva hodil k posílení autority otce v rodině.“ (Wagnerová 1995: 82).

Součástí líčení vztahu mužů a strany ve smyslu „silná strana – slabí muži“ je zdůrazňování toho, že komunisté – funkcionáři ani řadoví straníci – nebyli kladným vzorem pro ostatní muže, jak je patrné z předchozí citace Wagnerové. Zároveň k této interpretaci genderového řádu socialismu patří také zdůrazňování rozkolu uvnitř společnosti, založeného na každodenním spojení mužů a žen proti společnému nepříteli – straně a jejím představitelům. Tito představitelé, straníci, v tomto schématu působí jako bezpohlavní jedinci nebo jako jiný živočišný druh, se kterým není možné se lidsky, natož genderově, identifikovat.

Opačný pól možných výkladů socialistického genderového řádu spočívá v argumentaci, že útlak žen v socialistické společnosti byl ze strany mužů, kteří dominovali ve veřejné sféře, vědomý a že jeho cílem měl být de facto nějaký druh prospěchu, ať už přímého nebo nepřímého, pro mužskou část společnosti. Příkladem tohoto přístupu může být pohled Évy Fodor, která se nejvíce ze všech citovaných autorek zabývala právě reálným rozdělením moci mezi muži a ženami, a došla k závěru, že toto rozdělení bylo záměrné v neprospěch žen. Jak jsem ukázal v jedné z předchozích kapitol, byli to podle Fodor právě muži, členové politbyra komunistické strany a její ideologové, kdo vědomě konstruoval ženy jako politicky méněcenný „komunistický subjekt“, kterému přísluší, přinejmenším do doby, než bude náležitě převychován, pouze podřadné společenské funkce (srovnej Fodor 2002b; Fodor 2004). V tomto pojetí nejsou tedy komunističtí funkcionáři a straníci prezentováni jako bytosti bez genderu nebo jako jiný živočišný druh, ale naopak jako muži podílející se na hierarchické „sociální organizaci mužství“ (Connell 1995), z jejichž horních pater ovládají jak ženy, tak i ostatní muže. Je ale otázkou, zda v tom případě můžeme hovořit o vedoucích představitelích stra-

ny také jako o představitelích určité formy „hegemonického mužství“.¹¹

Rozebírané texty konstruují muže a ženy v socialismu jako značně sociálně diferencované. Ženy bývají popisovány jako někdo, koho život v socialismu navzdory reálné diskriminaci a fyzickému a psychickému vyčerpání z „dvojího břemene“ zoceluje, a kdo z něj nakonec vychází, i v porovnání se situací žen na Západě, svým způsobem jako vítěz (srovnej Fodor 2004). Navíc, jak upozorňuje Šiklová, v důsledku menší politické angažovanosti v porovnání s muži i s morálně čistším štítem:

„Ženy v socialismu nikdy nedovolily samy sobě být manipulovány ve stejné míře jako muži, což považují za šťastné. Ženy využily k úniku své „dvojí břemeno“ v mateřství a péči o malé děti. Tehdejší mocenská elita považovala takovéto aktivity za přijatelné omluvy pro nepřijetí členství ve straně nebo stranické funkce. Výsledkem je, že dnes ženy nejsou nikde zdaleka tak zkompromitovány kolaborací s minulým režimem jako muži. Méně ženských členek strany znamenalo nejen méně ženských funkcionářek, ale také méně ženských informátorek tajné policie.“ (Šiklová 1993: 79).

Proti socialistickým „superženám“, „statečným obětem“ svých rodin (srovnej Gal and Kligman 2000: 54), stojí muži, jejichž obraz je mnohem méně zřetelný a rozhodně ne tak ideální.

Už jsme si uváděli, jaký je podle Wagnerové, ale i dalších autorek obraz mužů coby stranických funkcionářů. Měli sice moc, ale chyběla jim autorita. Nikoho by nenapadlo brát si je za vzor, chtít vypadat jako oni, chovat se jako oni a tak dále. Ale ani obraz obyčejných mužů v rodině a v zaměstnání na tom není o mnoho lépe. Jsou líčeni jako slabí, nejistí a nepraktičtí. Jak konstatují některé autorky, přišla řada z nich v procesu znárodňování o dosavadní zdroj své dominance a sebedůvěry – o vlastní majetek, možnost podnikat, svobodně se realizovat (srovnej Wagnerová 1995: 80–81). Naopak byli mnohem více než ženy objektem politického pronásledování a každodenního vydírání. V soukromé sféře, v očích jejich žen jim tato situace dodávala spíše na sympatiích a podpoře. Přesto například Gal a Kligman hovoří o spíše negativním obrazu socialistického muže, který byl podle nich běžně přítomen už v době samotného socialismu:

„Statečná, superschopná oběť byla definována v kontrastu ke svému manželovi, socialistickému muži, který sice mohl být lépe placený a dominantní v zaměstnání, ale který v rodině jednal jako „velké dítě“: byl neorganizovaný, ubohý, závislý, zranitelný, vyžadující aby o něj někdo pečoval, ochraňoval ho a zabavoval, přičemž sám přitom míval co do činění s agresivitou, alkoholismem, sukničkářstvím a absentérstvím.“ (Gal and Kligman 2000: 54).

O socialistickém muži jako o méně dominantním a méně praktickém členu domácnosti hovoří Wagnerová:

„Na rozdíl od onoho příslovečného „nepřítomného otce“ v západní rodině, který si ovšem díky své živitelské roli udržuje svou dominanci, se otec ze socialistické rodiny neztratil, ale byl v ní dokonce přítomný víc než dřív. Změnila se ovšem jeho funkce a jeho úkoly uvnitř rodiny. „Máma se o mně starala a táta si se mnou hrál“, charakterizoval tyto nové poměry v české rodině jeden mladistvý.“ (Wagnerová 1995: 82).

Důležitým aspektem mužství v socialistické společnosti bylo také to, že díky všeobecně nízkým mzdám muži větší nebyli ani teoreticky schopni sami uživit rodinu (srovnej Havelková 1993a: 91). Wagnerová, Havelková a další autorky zdůrazňují toleranci žen vůči oslabení tradiční mužské role a všímají si jeho kladných stránek, zejména narušení mocenské nerovnováhy mezi muži a ženami a oslabení „mužsky zkreslených“ sociálních norem. Ivo Možný si naopak na základě sociologických dat z 80. let všímá hlavně negativních dopadů oslabené mužské role v socialistické rodině a nespokojenosti žen s tímto stavem. Své poznatky shrnuje takto:

„Muž žije v rodině ženy. Žena žije v rodině, s kterou není spokojena. Muž žije v rodině ženy s rodinou nespokojené.“ (Možný 1990: 111).

Máme zde tedy zřejmý paradox. Na jedné straně společnost, v níž naprostou většinu moci drží v rukou muži, a kde ženy zastávají ve veřejné sféře téměř pouze segregované a méněcenné pozice. Na druhé straně společnost, v níž je většina mužů oslabená ve svých tradičních rolích a závislá na podpoře, které se jim dostává právě ze strany jim blízkých žen. Tento rozpor se pokusím v závěru svého textu rozebrat s využitím zmíněného konceptu „sociální organizace mužství“, se kterým přišel Robert Connell (Connell 1995).

Socialističní muži: nadvláda a podřízenost

Z výše uvedených interpretací socialistického genderového řádu vyplývá, že v souvislosti se socialistickými společnostmi lze o určité formě patriarchátu, byť v širším významu tohoto pojmu, hovořit. Všechny autorky rozebíraných textů se shodují v konstatování, že většinu mocenských pozic zastávali muži a že ženy byly v mnoha ohledech vůči nim v podřízeném, méněcenném postavení. Na druhou stranu, ženy byly socialistickou politikou a její oficiální rétorikou identifikovány jako skupina a v některých ohledech také pozitivně diskriminovány. V případě mužů takové jednoznačné vymezení a zaměření chybělo, což znamená, že socialističtí muži byli a dodnes v mnoha ohledech jsou jakoby „neviditelní“. Proto považuji za užitečné snažit se o bližší pochopení postavení mužů v socialistické společnosti a v rámci tehdejší rodiny.

Robert Connell rozlišuje v rámci „sociální organizace mužství“ (Connell 1995) v moderní společnosti několik kategorií vztahů mezi muži: hegemonii, podřízenost, spoluúčast a marginalizaci. Je celkem nepochybné, že vlivní

členové komunistické strany byli vůči ostatním členům společnosti, mužům, ale i ženám, ve vztahu hegemonie, že nad nimi měli reálnou moc. Řada autorek se ale shoduje v tom, že sami straniční funkcionáři přitom nereprezentují vzor ideálního mužství, se kterým bylo možné se identifikovat.¹² Nelze tedy patrně hovořit o tom, že by mocní muži státně-socialistického režimu byli zároveň představiteli „hegemonického mužství“, tak jak je tento pojem definován. Je zajímavé zamyslet se nad tím, jaké obrazy mužství v socialistické společnosti tuto roli plnily nebo alespoň měly plnit. Svého času to jistě mohli být například dělník lámající výkonové normy („stachanovec“), deštěm ošlehaný budovatel některé ze „staveb socialismu“, odvážný pohraničník nebo pohledný příslušník SNB.

Zatímco pojem hegemonie se hodí pro popis mocných mužů na prominentních pozicích socialistické společnosti, na postavení mužů v zaměstnání a rodině, bez reálného podílu na moci, se dají dobře aplikovat vztahy podřízenosti – spoluúčasti a marginalizace.

To, že muži byli objektem politického vydírání, nemůže zcela vysvětlit skutečnost, že se jich ve veřejné sféře socialistické společnosti na nejrůznějších úrovních angažovalo tolik, a že tam byli oproti ženám v tak velké převaze. Nabízí se vysvětlení, které hypotézu Havelkové o politickém vydírání doplňuje. Totiž to, že tento stav pro muže přece jenom znamenal určité zvýhodnění, kterého si patrně byli vědomi. Že pro ně bylo výhodnější trvat na tradičním rozdělení rolí ve veřejné a soukromé sféře a spolupracovat v politice a v řízení podniků a dalších institucí spíše s ostatními muži než se ženami. Jinými slovy to, že muži „drží spolu“, zdá se, platilo i v době socialismu a netýkalo se to pouze nejvyšších úrovní řízení státu, ale prakticky všech pater a sfér společnosti. Výmluvně o tomto jevu napsal už Ivo Možný ve své knize o dvoukariérových manželstvích v éře socialismu:

„Nelze nevidět, jak muži, hnáni nereflektovanou hlubinou obavou o samy základy své identity, o bázi své tradiční dominance, nepostradatelnosti a nakonec už jen aspoň určité specifické užitečnosti, hájili a hájí vstup do veřejné sféry před ženami s odhodlaností, vytrvalostí a vychytralostí hodnými lepších výsledků. Na jejich straně stojí vydržené pozice i hlubinná a obtížně překonatelná inercie infrastruktur společenské a ekonomické organizace, vybudované pro výlučnou přítomnost mužů a tedy podle jejich nároků a možností. Na jejich straně stojí také jejich tradiční organizovanost a spolupráce i při vzájemné konkurenci a další osobnostní rysy, získané za staletí samozřejmého monopolu v rozhodování a odpovědnosti ve věcech veřejných.“ (Možný 1983: 73).

Connell navrhuje pro označení této formy spojení mezi muži pojem *complicity*, který je možné přeložit jako „spoluúčast“. Jeho podstatou je tvrzení o tom, že i ten nejméně významný muž těží konkrétní výhody ze skutečnosti, že žije ve společnosti, v níž reálně vládou muži, a z představ „hegemonického mužství“, která v této společnosti

panuje. A to dokonce bez toho, aniž by na sebe musel brát všechny nároky a rizika, které s sebou nese jak reálná moc, tak reálné naplňování hegemonického mužství (srovnej Connell 1995: 79).

Je samozřejmě zásadní otázkou, která si zasluhuje samostatné zkoumání, zda a jak si byli muži v socialismu svého spojení přímo nebo nepřímo namířeného vůči ženám a možných výhod, které z něj pro ně plynuly, skutečně vědomi, zda mu přikládali nějaký význam. Přesto si troufám vyslovit domněnku, že ve vztahu „spoluúčasti“ na mužské nadvládě v socialistické společnosti žila naprostá většina tehdejších mužů, že se tedy jednalo o určitou formu „dominantního“, ve společnosti převládajícího mužství.¹³ Přitom charakteristické pro toto dominantní mužství může být právě to, že se projevovalo málo výrazně, spíše pasivně než aktivně. Například malým úsilím či nevýrazností při pomoci ženám k usnadnění „dvojího břemene“ ženské práce v zaměstnání a v domácnosti, nebo ve veřejné sféře zase malým důrazem na předcházení znevýhodňování žen – jejich segregaci, horšímu odměňování, neobsazování žen na vedoucí pozice. Jak hodlám ukázat ve své analýze biografii mužů, kteří spoluzaložili rodinu v éře socialismu, může být právě porozumění tomuto „pasivnímu“ „málo praktickému“ dominantnímu mužství klíčové pro pochopení převládajících genderových vztahů v rámci socialistické společnosti.

Literatura

- Connell, R. 1987. *Gender and power. Society, the person and sexual politics*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Connell, R. 1995. *Masculinities*. London: Polity Press.
- Drakulić, S. 2006. *Jak jsme přežili komunismus*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Einhorn, B. 1994. „Gender issues in transition: the East Central European experience.“ *The European Journal of Development Research*, Vol. 6, No. 4: 119–140.
- Einhorn, B. 2000. „Gender, nation, landscape and identity in narratives of exile and return.“ *Women's Studies International Forum*, Vol. 23, No. 6: 701–713.
- Einhorn, B., Sever, C. 2003. „Gender and civil society in Central and Eastern Europe.“ *International Feminist Journal of Politics*, Vol. 5, No. 2: 163–190.
- Fodor, E. 1997. „Gender in transition: unemployment in Hungary, Poland and Slovakia.“ *East European Politics and Societies*, Vol. 11, No. 3: 470–500.
- Fodor, E. 2002a. „Gender and the experience of poverty in Eastern Europe and Russia after 1989.“ *Communist and Post-Communist Studies*, Vol. 35: 369–382.
- Fodor, E. 2002b. „Smiling women and fighting men: the gender of the communist subject in state socialist Hungary.“ *Gender and Society*, Vol. 16, No. 2: 240–263.
- Fodor, E. 2004. „The state socialist emancipation project: gender inequality in workplace authority in Hungary and Austria.“ *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, Vol. 29, No. 3: 783–813.
- Fodor, E. 2006. „A different kind of gender gap: How women and men experience poverty.“ *East European Politics and Societies*, Vol. 20, No. 1: 14–39.
- Gal, S. and Kligman, G. 2000. *The politics of gender after socialism: a comparative-historical essay*. Princeton: Princeton University Press.
- Havelková, H. 1992. „Demokracie pro muže a pro ženy (filozofická reflexe).“ Pp. 81–91 in H. Havelková (ed.). *Lidská práva, ženy a společnost, Člověk a jeho práva*. Praha: Evropské středisko UNESCO pro výchovu k lidským právům.
- Havelková, H. 1993a. „Patriarchy in Czech society.“ *Hypatia*, Vol. 8, No. 4: 89–96.
- Havelková, H. 1993b. „A few prefeminist thoughts.“ Pp. 74–83 in N. Funk, M. Mueller (ed.). *Gender politics and post-communism. Reflections from Eastern Europe and the former Soviet Union, Thinking Gender*. New York / London: Routledge.
- Kimmel, M., Messner, M. (ed.) 1997. *Men's lives*. Boston, MA: Allwyn & Bacon.
- Lerner, G. 1986. *The creation of patriarchy*. Oxford: Oxford University Press.
- Marody, M., Giza-Poleszczuk, A. 2000. „Changing images of identity in Poland: From the self-sacrificing to the self-investing woman?“ Pp. 151–175 in S. Gal, G. Klingman (ed.). *Reproducing gender. Politics, publics and everyday life after socialism*. Princeton, N J: Princeton University Press.
- Možný, I. 1983. *Rodina vysokoškolsky vzdělaných manželů*. Brno: UJEP.
- Možný, I. 1990. *Moderní rodina. Mýty a skutečnosti*. Brno: BLOK.
- Možný, I. 1999. *Sociologie rodiny*. Praha: SLON.
- Oates-Indruchová, L. 2002. *Discourses of gender in pre- and post- 1989 Czech culture*. Pardubice: Univerzita Pardubice.
- Oates-Indruchová, L. 2005. „From Raisa to Hillary: Gender discourse in political speeches and selected news coverage of the Perestroika and early transition years.“ Pp. 1–22 in J. van Leeuwen-Turnovcová, N. Richter (ed.). *Medial welten in Tschechien nach 1989: Genderprojektion und codes des plebejismus*, Vol. 142, *Specimina Philologiae Slavicae*. München: Verlag Otto Sagner.
- Šiklová, J. 1993. „Are women in Central and Eastern Europe conservative?“ Pp. 74–83 in N. Funk, M. Mueller (ed.). *Gender politics and post-communism: reflections from Eastern Europe and the former Soviet Union*. New York: Routledge.
- Šiklová, J. 1997. „Feminism and the roots of apathy in the Czech republic.“ *Social Research*, Vol. 64, No. 2: 258–280.
- Šmejkalová-Strickland, J. 1994. „Do Czech women need feminism?: Perspectives of feminist theories and practices in Czechoslovakia.“ *Women's Studies International Forum*, Vol. 17, No. 2–3: 277–282.
- Verdery, K. 1994. „From parent-state to family patriarchy: gender and nation in contemporary Eastern Europe.“ *East European Politics and Societies*, Vol. 8, No. 1: 225–255.
- Wagnerová, A. 1995. „Emancipace a vlastnictví. Příspěvek do diskuse o chybějících předpokladech pro vznik femi-

nismu v předlistopadovém Československu.“ *Sociologický časopis*, Vol. 31, No. 1: 77–84.

Wagnerová, A. 1999. „České ženy na cestě od reálného socialismu k reálnému kapitalismu.“ Pp. 80–90 in A. Chřibková, J. Chuchma, E. Klimentová (ed.). *Nové čtení světa. 1./Feminismus devadesátých let českýma očima*. Praha: One Woman Press.

Watson, P. 1992. „Gender relations, education and social change in Poland.“ *Gender & Education*, Vol. 4, No. 1/2: 127–147.

Poznámky

1 Tento text vznikl s institucionální podporou Výzkumného záměru Univerzity Karlovy „Rozvoj české společnosti v EU: rizika a výzvy“ (id. kód MSM0021620841).

2 Ve svém vlastním výzkumu pracuji s biografickými vyprávěními mužů, kteří v období socialismu, přesněji v jeho druhé polovině, založili vlastní rodinu a vychovávali děti. Taková data sama o sobě ale příliš velký prostor pro zobecňující závěry o charakteru genderového řádu socialismu nedávají.

3 To mnohdy předurčuje jejich specializaci. Příkladem může být socioložka Barbara Einhorn, která se věnuje výzkumu bývalé NDR. Ona sice vyrůstala na Novém Zélandu, ale její rodiče se jako němečtí židovští marxisté ještě před svým exilem podíleli na počátcích budování socialismu ve Východním Německu (srovnej Einhorn 2000).

4 Proto mi tolik nevadí to, co ve své analýze uvádí Libora Oates-Indruchová (Oates-Indruchová 2005: 1). Totiž to, že tyto práce (konkrétně: Havelková 1993b; Šiklová 1993; Šmejkalová-Strickland 1994) sice nastolují řadu důležitých teoretických témat, ale scházejí jim konkrétní empirické nebo textuální důkazy. Autorka to vysvětluje nedočkavostí po diskusi a zároveň nedostatkem času a prostředků na detailní analýzu v době jejich vzniku.

5 Je tedy na místě otázka, zda by nyní více než kdy předtím nebylo užitečné tyto texty publikovat v překladu do češtiny a dát tak k dispozici širšímu okruhu českých čtenářů. Koneckonců tak, jako se to v nedávné době podařilo s podobně laděnými autobiografickými esey chorvatské novinářky Slavenky Drakulić (Drakulić 2006).

6 Navrhuje proto rozlišovat mezi genderovým řádem a „genderovým režimem“, přičemž tento druhý pojem by měl být, na rozdíl od toho prvního, který se má týkat společnosti jako celku, vyhrazen pro popis podmínek v nějaké konkrétní instituci (Connell 1987: 99).

7 To neplatilo vždy a všude. Jak upozorňují některé autorky (například Gal and Kligman 2000; Verdery 1994), komunistické režimy začaly postupem času v obavách z poklesu populace uplatňovat pronatalitní politiku, která v některých zemích – nejvíce v Rumunsku – nabyla až násilné podoby.

8 Možný (Možný 1999: 154) tyto kroky neinterpretuje jako snahu o zrovnoprávnění žen, ale jako jasný útok totalitárního režimu na soudržnost jeho úhlavního nepřítele – tradiční rodiny.

9 „Komunistický subjekt“ je definován jako osoba, jejíž politická účast byla přisuzována nikoli její racionalitě a vlastnictví sebe sama (*ownership in the body*), ale úplné podřízenosti komunistické straně a akceptování jejich lídrů jako nejvyšších autorit toho, co je pro společenství dobré (srovnej Fodor 2002a: 240).

10 Ze statistik uváděných autorkami textů vyplývá, že podíl žen na nejvyšších úrovních mocenského aparátu byl zanedbatelný, a i mezi řadovými členy komunistické strany jich byla výrazná menšina.

11 Robert Connell definuje hegemonické mužství jako takovou konfiguraci genderových praktik, která zahrnuje aktuálně akceptovanou odpověď na problém legitimacy patriarchy, tedy dominantního postavení mužů a podřízenosti žen v dané společnosti (Connell 1995: 77).

12 V Československu možná s výjimkou krátkého období kolem roku 1968, kdy takovými vzory mohli být někteří představitelé Pražského jara, například Alexander Dubček.

13 Rozdíl mezi „hegemonickým“ a „dominantním“ mužstvím spočívá v tom, že zatímco v případě mužství hegemonického se často jedná o určitý ideál, kterému ve skutečnosti dostojí pouze zlomek reálných mužů nebo je to zcela fiktivní obraz, v případě „dominantního“ mužství se jedná o mužství majoritní, průměrné, ve společnosti převládající (srovnej Kimmel and Messner, ed. 1997). Tím, že hovořím o dominantním mužství v socialistické společnosti, samozřejmě nechci říct, že se jedná o jediné mužství, které v ní existovalo.

Ivan Vodochodský (1974) je odborným asistentem na katedře sociologie FSV UK, kde vyučuje kvalitativní výzkum. Dále působí jako externí vyučující předmětu mužská studia na katedře genderových studií FHS UK. Ve své doktorské práci zkoumá biografická vyprávění mužů o jejich rodinném životě v období socialismu. V dalších výzkumech se zabývá fenomény ne/rovnosti a ne/spravedlnosti mezi muži a ženami ve společnosti.